

Hoe Europa begraven werd in Smallebrugge

In zijn beroemde boek *Landschap en herinnering* (1995) stelt Simon Schama zich ten doel de ziel van het landschap bloot te leggen. Het gaat erom de rijkdom, oudheid en complexiteit van onze landschapstraditie te onthullen als ware het – zo schrijft hij - een opgraving onder ons conventionele waarnemingsniveau om de aderen van mythe en herinnering die onder het oppervlak liggen bloot te leggen. *Landschap en herinnering* is opgebouwd rond ogenblikken van herkenning, wanneer een plek plotseling zijn relatie met een oude en bijzondere visie laat zien. Zo'n plek leidt ons dieper het verleden in. Geert Mak heeft zulke locaties eens 'gaten in de tijd' genoemd en in haar prachtige gedicht *Dolen en dromen* spreekt Ida Gerhardt van 'een helderheid van horen en van zien waaraan ook het geringste niet ontging (...) dolend en dromend in een kleine stad, waar alles stem kreeg, alles open ging'. Zo'n plek in Fryslân die mij een relatie met een oude visie laat zien en die letterlijk en figuurlijk een 'gat in de tijd' is, is het familiegraf van de Buma's in Smallebrugge.

Bert Looper

Gaten in de tijd, bezielde plekken waar alles een stem krijgt... dergelijke locaties kunnen niet per decreet of reëgdids worden afgedwongen, maar kunnen alleen, bij wijze van genade, in ons leven verschijnen.' Ida Gerhardt zegt het heel helder in de toelichting op haar gedicht *Dolen en dromen* dat gesitueerd is in Zutphen, maar niet over Zutphen gaat. Het gedicht, zo schrijft Gerhardt, wil een wijze van ervaren beschrijven die de mens soms – bij hoge uitzondering – ten deel mag vallen: 'het bekende en vertrouwde opent zich voor hem. Het onthult zijn wonderen en verborgen samenhangen en geeft nochtans zijn laatste geheimenis niet prijs.' Een dergelijke wijze van ervaren is per definitie zeer persoonlijk, maar er zijn in Fryslân zeker plaatsen waar de kans op de onthulling van een verborgen samenhang zeker groter is dan elders en waar toch het laatste geheim niet wordt prijsgegeven.

Laaxum, de crypte van de kerk van Rinsumageast, de mummiekelder van Wiuwert, de locatie van het verdwenen klooster Klaarkamp, noem ze maar op. Veel mensen zullen ook gewoon het Wad noemen. Maar over elke locatie kunnen we discussiëren. Kern van de zaak is de authenticiteit. De plaatsen moeten als het ware uitstulpingen van het verleden in het heden zijn die alleen maar in een zeer subtiële interactie met de bezoeker hun verhaal vertellen. Een enkel goedbedoeld educatief toeristisch bord kan dat broze contact met de authenticiteit al verstoren.

De Gerhardtiaanse ervaring had ik enkele jaren geleden zeer sterk – nee in volkomen vorm – toen ik voor de eerste keer het familiegraf van de Buma's bezocht op het kerkhof van Smallebrugge (Smellebrêge). De ervaring was zo sterk en bijzonder dat ik er in hetzelfde jaar al een verhaal aan wijdde (*Lidde* voor een oude man. *Over de relatie van een onderzaker met Liewe Annes Buma 1796-1876*, in J. Lokin, e.a., *Mensen van omste*, Den Haag, 2007). Toen ik enkele weken geleden met honderd mensen tijdens de literaire expeditie Doarjende doarpen/Dolende dorpen de plek weer bezocht, drong zich dezelfde ervaring op. Herhaling en drukte worden bij elkaar geen belemmering voor de suggestieve werking van deze unieke locatie en daarom vertel ik hier het verhaal graag nog eens. Het gaat om het bijzondere verhaal van Liewe Annes Buma, maar het gaat ook over de steeds schaarser wordende plaatsen in Fryslân die als 'gaten in de tijd' gevoelen uit het verleden meemenen en gevoelens oproepen. Of, zoals de Groninger geschiedfilosoof Ankersmit dat noemt, plaatsen met een 'ervaringswaarde' die ons meemenen naar de 'duistere en soms zelfs sinistere romantische wereld van onze diepte en existentiële verbondenheid met het verleden'.

Legaat
Aanleiding om naar Smallebrugge te gaan was de persoon Liewe Annes Buma. Ik kennde de naam Buma al sinds mijn studietijd, toen ik de Provinciale Bibliotheek van Fryslân bezocht. Onderdeel van de 'PB' was de Buma-bibliotheek, een belangrijke collectie op het terrein van de Griekse en Latijnse taal- en letterkunde, opgericht in 1876 door de Staten van Fryslân nadat zij daartoe een legaat van 100.000 gulden hadden ontvangen van de op 2 mei van dat jaar overleden Liewe Annes Buma uit Makkum.

L.A. Buma, grondlegger van een van de belangrijkste klassieke bibliotheken in Nederland, was enkel een naam. Maar vijftig jaar later, op 2 mei 2007, ging Buma voor mij leven, toen ik aanwezig was bij de onthulling van een informatiebord over de Buma's bij het familiegraf te Smallebrugge. Een prachtige voorjaarsdag, een boerdierij en een eenzaam gelegen kerkhof met klokkenstoel, in het oneindige waterland tussen Sneek en Woudsend. Vader en moeder Buma lagen er begraven met hun vier kinderen, Sybertje, Sytse, Johannes en Liewe Annes. Het gesprek tussen de aanwezigen ging over de laatste: over het weinige dat we van hem weten, over de verhalen die de ronde deden over zijn zonderlinge gedrag, over het vele geld dat bij zijn dood in het huis werd aangetroffen. Te veel om te tellen, het werd daarom gewonnen. Over het feit dat geen van de kinderen in het huwelijk was getreden. 's Avonds las ik de laatste en eigenlijk enige levensbeschrijving van Buma door J.J. Kalma getiteld *Lokkich is in fergetten bourger*. Kalma vroeg zich af of er zich binnen de muren van het Sloterdyck-huis te Makkum misschien een tragedie

had afgespeeld. Vier kinderen die met elkaar in dat huis woonden, die geen van allen het huwelijk zochten, het in elk geval niet vonden. Was het de dominnante vader, was het een slecht huwelijk van de ouders? Zaten de kinderen zo vast in hun leven dat zij zich niet konden binden aan een ander? Kalma stelt indringende vragen maar beantwoordt ze niet. Ik ging verder en bestudeerde het uitvoerige testament van Liewe Annes, dat niet alleen de bepaling bevatte over de bibliotheek, maar ook voorzagen in de stichting van studiebeurzen voor Friese studenten, van een prijsvraag voor klassieke en landbouwkundige studies, van een Nutsbibliotheek te Makkum en tenslotte in de aanschaf van een reddingsboot voor de Nederlandsche Reddingsmaatschappij. Vervolgens bekeek ik de *Catalogus der Bibliotheek* nagelaten door wijlen den WelEd. ZeerGel. Heer L.A. Buma lit. hum. Doctor te Makkum. De catalogus met 761 nummers bevat vooral werken van en over Griekse en Latijnse schrijvers. Maar ook de natuurwetenschappen zijn ruim vertegenwoordigd, niet alleen in boekvorm, maar ook in instrumenten als een sextant, octant, astroliabium en diverse kijkers en microscopen. Ook vermeldt de catalogus objecten die thuishoren in het achttiende-eeuwse rariteitenkabinet: hertenhoorn, runderhoorn, narwaltand, schelpen en ertsen.

Geschiedenis vormde een minder beduidende categorie, maar de belangrijkste werken over de geschiedenis van Fryslân waren wel aanwezig, Schotanus, Winsemius, de jaarboeken van Sjoerds, e.a. Binnen de categorie letterkunde viel de belangstelling op voor Friese taal- en letterkunde: Gysbert Japicx, Waling Dijkstra, Wassenaar, Althuisen, Epkema, e.a. In de literatuur vinden we steeds in een of andere vorm die opmerking: 'van L.A. Buma weten we weinig'. De bronnen zijn inderdaad schaars in aantal en inhoudelijk vertellen zij niet veel over Liewe Annes.

Een onderzoekje in de archieven keert dat Buma gymnasiumstudent was te Kampen en vervolgens, vanaf 1812, student klassieke talen te Groningen en te Leiden. In 1816 behaalde hij zijn doctorstitel en vertrok hij naar Parijs. In 1817 is Buma weer in Leiden waar hij dan rechten studeert, maar hij maakt deze studie niet af. En dan begint de grote stilte in Makkum, waar Liewe Annes terugkeert in het grote huis waar hij de rest van zijn leven doorbracht. Na zijn veelbelovende start als classicus had Buma bijknaar genoeg aan zichzelf, aan zijn 'antarkie' zoals *De Nederlandsche Spectator* dat bij zijn overlijden noemt.

Geheimzinnigheid

De schaarse documenten brachten bij mij het gevoel van een man 'verloren in de tijd' te wege. Een negentiende-eeuws leven waaromheen de geur en de sfeer van de achttiende eeuw hangen. Dat gevoel werd versterkt door de beschrijving van de Makkumer architect Kramer die veel had gehoord over de familie Buma: 'Er hing een waas van geheimzinnigheid over de mensen en over hun woning. Ze bemoeiden zich niet veel met anderen. Het huis had ramen van Venetiaans glas, vanaf

Kalma vroeg zich af of er zich binnen de muren van het Sloterdyck-huis misschien een tragedie had afgespeeld. Vier kinderen die met elkaar in dat huis woonden

de straat kon je er niet doorheen kijken. De voordeur ging maar eventjes open als er iemand was en ging dan direct weer dicht. Johannes was de meest vreemde, geheel in zichzelf gekerd. Hij had veel vijanden onder de voornaamste inwoners. Liewe was een boekenaar, een geleerde. Hij liep in rokkostuum met een hoge zijden hoed op. Was hij op iemand gesteld, dan was het ook stevig aan. Hij mocht graag wijsgerig praten. Altijd had hij een boekje in zijn zak, en als hij dan eens bij

Bert Looper

Historicus Bert Looper is directeur van Tresoar. Hij interesseert zich in het bijzonder voor het raadsel van het fenomeen 'tijd'. In zijn bijdragen laat hij aan de hand van Friese voorbeelden zien hoe mensen - individueel en collectief - hun visie op het verleden vormen.

iemand kwam, dan haalde hij het boekje tevoorschijn, begon voor te lezen en dan moest de ander er zijn mening over geven. De gewone man dacht dat de kleine Buma niet goed wjis was' (aantekeningen van G.A. Wumkes in Collectie Wumkes, Fryske Akademy). Het verhaal van Kramer ondersteunt Kalma's karakterisering van Buma als zonderling. Het begrip zonderling lijkt afdoende om Buma 'neer te zetten'. Maar mijn gevoel 'verloren in de tijd' verzetste zich tegen die open deur. Akkoord, een beetje raar, maar het woord zonderling heeft ook een dodelijke de-historiserende werking. Buma, helemaal uit de tijd getild en toegevoegd aan het leger van de tijdloze dorpsgekken. Het gevoel ligt dwars, het gevoel van 'verloren in de tijd' dat een veel genuanceerder, gevoeliger en vooral ontroerender beeld vermoedt van de kleine man met de hoge zijden hoed dan dat van een zonderling.

De grote burgerij

De jonge veelbelovende classicus, Groningen, Leiden, Parijs. De grote stad, vriendenclubs, correspondentie met andere geleerden. Wat was er van gebleven? Maatschappelijk hoort Buma thuis in de groep van Friese, internationaal georiënteerde burgers en geleerden, met Joost Hildeb Halbertsma voorop, die in het begin van de negentiende eeuw Fryslân 'ontdekten'. Het was de generatie van mannen uit de 'grote burgerij' die, zoals Goffa van der Meer in zijn *Het rode tosjen van Sulverda*, de vraag stelde naar de plaats van Fryslân in de wereldgeschiedenis. Het was de generatie die Fryslân en de Friezen in de eerste plaats

Buma voelde zich met Fryslân en de Friezen verbonden maar 'zijn' Europese Fryslân werd het geïsoleerde Friese Fryslân

in een nationaal en een Europees perspectief plaatste. De catalogus van de bibliotheek van Buma spreekt letterlijk boekdelen: enkele werken in het Fries en over Fryslân te midden van de grote klassieke en Europese schrijvers. Maar het was een generatie die na 1848 veel invloed in Fryslân verloor. De 'grote burgerij' verliet de provincie om elders carrière te maken. Dit vertrek moet ook in samenhang met de culturele verarming gezien worden, zo pregnant tot uiting komend in de sluiting van de Francker universiteit, c.q. Rijksatheneum in respectievelijk 1811 en 1843. Veel vertegenwoordigers van de oude culturele elite, verenigd in het Fries Genootschap, hielden Fryslân voor gezien. Friese cultuur als internationaal georiënteerde cultuur werd 'streekcultuur'. Zeker, Liewe Annes Buma was een apart mens, maar in zijn leven voltrok zich die belangrijke verandering in de Friese samenleving die hem op eens 'verloren in de tijd' achterliet. Het Fries verdween uit een nationale en internationale context en werd Fries. Buma voelde zich met Fryslân en de Friezen verbonden – zijn testament geeft daar het sterkst uitdrukking aan – maar 'zijn' Europese Fryslân werd het geïsoleerde Friese Fryslân. Niet de teruggetrokken zonderling in de grote dynamische wereld, maar de Europees georiënteerde geleerde in een gebied dat zich terugtrok uit de wereld!

Terug naar Smallebrugge. Mijn kleine studie naar Buma begon na dat eerste bezoek aan het familiegraf in 2007 en leidde tot het inzicht van 'verloren in de tijd'. Maar nu ik zo terugkijk op het proces dat mij tot die kennis van Buma bracht, kom ik tot de onthutsende en geweldige conclusie dat mijn onderzoek niet eens nodig was geweest. De Gerhardtiaanse ervaring had immers haar werk gedaan. Op die mooie meisdag in 2007, in die eerste seconden van het aanschouwen van het familiegraf, wist ik het al: de wereldburger Liewe Annes Buma, daar zo verschrikkelijk eenzaam in de verlatenheid van het 'oerfriesse' waterland tussen Sneek en Woudsend.